УДК 005.332.2:338.436

Білошкурська Н. В.,
викладач кафедри економіки і менеджменту, Уманська філія ПВНЗ «Європейський університет», м. Умань
Білошкурський М. В.,
к. е. н., доцент кафедри економіки і менеджменту, Уманська філія ПВНЗ «Європейський університет», м. Умань

Загрози стратегічному розвитку економічної безпеки підприємств агропромислового комплексу України

Biloshkurska N. V.,
Lecturer, Department of Economics and Management, European University, Uman Branch, Uman
Biloshkurskyi M. V.,
PhD in Economics, Associate Professor, Department of Economics and Management, European University, Uman Branch, Uman

Threats to the Strategic Development of Ukrainian Agro-industrial Enterprises' Economic Security

Анотація: У статті розглянуто основні загрози економічній безпеці на міжнародному, національному та регіональному рівнях та систематизовано загрози економічній безпеці підприємств за 15 класифікаційними ознаками. Досліджено роль агропромислового комплексу (АПК) в структурі економіки та обґрунтовано його стратегічне значення на сучасному етапі розвитку. Проведено аналіз фінансових результатів підприємств, на основі чого встановлено, що найбільшою зовнішньою загрозою стратегічному розвитку економічній безпеці підприємств АПК є кон'юнктурні коливання національної економіки.

Summary: The article considers the main threats to economic security at international, national and regional levels. Authors systematized threat to economic security companies in 15 classification features. The role of agro-industrial sector in the structure of the Ukrainian economy investigated and proved its strategic importance at the present stage of development. The analysis of financial results, based on which found that the greatest external threat the strategic development of Ukrainian agro-industrial enterprises' economic security is circumstantial fluctuations in the national economy.

Ключові слова: загроза, стратегічний розвиток, агропромисловий комплекс, підприємство, економічна безпека.

Keywords: threat, strategic development, agro-industrial sector, enterprise, economic security.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Стратегічний розвиток економічної безпеки підприємств у сучасних умовах є необхідним, але досить складним до реалізації процесом, що супроводжується об'єктивно існуючими проблемами (перешкодами, негативними чинниками) розвитку підприємства зовнішнього і

внутрішнього походження. Послідовне вирішення проблем, подолання перешкод, зниження впливу негативних чинників розвитку є основою формування економічної безпеки будь-якого підприємства. Ведучи мову про стратегічний розвиток економічної безпеки, варто розглядати два крайніх стани – стан безпеки, за якого вплив негативних факторів перебуває під контролем і не перешкоджає розвитку, та стан небезпеки, коли мають місце загрози подальшому розвитку підприємства. Тобто, загрозу можна вважати головною ознакою небезпеки, і, відповідно, негативним чинником впливу на стратегічний розвиток підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Серед наукових публікацій, присвячених дослідженню економічної безпеки в цілому та її загроз зокрема, виокремимо монографії Бланка І. А. [1], Ареф'євої О. В. і Кузенко Т. Б. [2], Васильціва Т. Г. [3] та колективу авторів на чолі з Козаченко Г. В. [4], навчальні посібники Донець Л. І. і Ващенко Н. В. [5] та колективу авторів на чолі з Ортинським В. Л. [6]. У перелічених працях розглядаються окремі теоретичні та прикладні аспекти економічної безпеки, але проблема її стратегічного розвитку на підприємствах АПК залишається мало вивченою.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Головна мета статті полягає в ідентифікації основних загроз стратегічному розвитку економічної безпеки підприємств АПК та розробці пропозиції щодо зниження їх негативного впливу в умовах невизначеності зовнішнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Переважна більшість науковців розглядає явище економічної безпеки крізь призму загроз, що чинять найістотніший на неї вплив. Визначати та класифікувати загрози економічній безпеці зазвичай розпочинають за її рівнями – міжнародним, національним, регіональним тощо (рис. 1).

Рис. 1. Загрози економічній безпеці (за її рівнями)

Джерело: узагальнено авторами на основі [3; 4; 6]

На рис. 1 систематизовано найбільш суттєві загрози міжнародній економічній безпеці, національній безпеці України та економічній безпеці регіонів України. Тобто, можна вести мову про визначення загроз економічній безпеці на макрорівні. Для того, щоб досліджувати загрози економічній безпеці на мікрорівні, перейдемо до базового елемента економіки – підприємства.

Розглядаючи поняття «загроза економічній безпеці підприємства», Бланк І. А. виокремив такі його сутнісні характеристики: об’єктивне явище в умовах ринкової економіки; форма вираження протиріч між інтересами підприємства і середовищем його діяльності; форма деструктивного впливу різноманітних факторів і умов на реалізацію інтересів підприємства;

імовірнісний характер реалізації; прямі або опосередковані економічні збитки при реалізації; динамізм прояву в процесі розвитку підприємства тощо [1, с. 50]. Загрози економічній безпеці підприємства можна класифікувати наступним чином (рис. 2).

Ознаки класифікації	**Види загроз економічній безпеці підприємства**
Джерело виникнення	Об'єктивні (дія середовища), суб'єктивні (дія людини)
Місце виникнення	Зовнішні (екзогенні), внутрішні (ендогенні)
Природа виникнення	Політичні, кримінальні, конкурентні, контрагентні тощо
Сфера виникнення	Економічні, фізичні, психологічні, інформаційні тощо
Розвиток у часі	Безпосередні, близькі (до 1 року), далекі (більше 1 року)
Розвиток у просторі	Загальні, локальні
Ступінь розвитку	Виникнення, експансія, стабілізація, ліквідація
Характер дії	Явні, приховані
Наслідки дії	Катастрофічні, значні, незначні
Масштаб дії	Підприємство, галузь, регіон, держава, міжнародні, глобальні
Можливість прогнозування	Прогнозовані (передбачувані), непрогнозовані
Ступінь ймовірності	Потенційні, реальні, фактичні
Об'єкт посягань	Інформація, матеріальні або нематеріальні активи, репутація
Можливість контролю	Контрольовані, неконтрольовані
Динаміка впливу	Зростання, стабільність, зниження впливу

Рис. 2. Розгорнута класифікація загроз економічній безпеці підприємства

Джерело: систематизовано авторами на основі [2; 6; 7]

На рис. 2 загрози економічній безпеці підприємства систематизовано за 15 класифікаційними ознаками. Це означає, що до характеристики однієї й тієї ж самої загрози може бути використано до 15 підходів. Наприклад, посушливі погодні умови для аграрного підприємства є об'єктивною, зовнішньою, природного походження, безпосередньою, загальною, явною, катастрофічною, прогнозованою, реальною, неконтрольованою загрозою, що за масштабом дії

може сягати галузі, регіону, держави, та знижує економічну ефективність підприємства тощо.

Провівши узагальнену систематизацію загроз економічній безпеці підприємств, перейдемо до аналізу стану та проблем стратегічного розвитку економічної безпеки підприємств АПК. Ведучи мову про агропромислові підприємства, доцільно наголосити на значимості аграрно-промислового комплексу в економіці України. Традиційно АПК називають стратегічно важливою галуззю народного господарства України, яка поєднує все виробництво сільськогосподарської продукції (аграрні підприємства), її переробку (переробні підприємства АПК) та агропромисловий сервіс. При цьому в статистичних збірниках розміщується інформація тільки за такими видами економічної діяльності, що стосуються АПК – «сільське господарство, мисливство, рибальство» і «виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів».

Розглянемо приблизну частку АПК в структурі валової доданої вартості, що є основою розрахунку валового внутрішнього продукту (ВВП), за даними державної служби статистики України. По-перше, обсяг валової доданої вартості, утвореної в сільському господарстві, мисливстві, рибальстві у 2007 році склав 47417 млн. грн. і збільшився у 2010 році на 74,3% [8, с. 30]. По-друге, питома вага виробництва харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів у структурі переробної промисловості у 2007 році склала 20,7%, а у 2010 році – 26,3% [9, с. 23]. По-третє, обсяг валової доданої вартості, утвореної переробною промисловістю, склав, відповідно, у 2007 році 143428 млн. грн., у тому числі виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів – 29748 млн. грн., у 2010 році – 158483 млн. грн. (41686 млн. грн. – виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів) [8, с. 30; 9, с. 23].

Отже, на основі наведених статистичних даних, можна зробити висновок, що у 2007 році мінімальний (оскільки відсутня інформація щодо агропромислового сервісу) внесок АПК в утворення валової доданої вартості склав 9,4%, і збільшився у 2010 році до 13%.

Крім цього, варто наголосити на тому, що АПК є важливою експортоутворюючою галуззю народного господарства України (табл. 1).

Таблиця 1

Питома вага АПК у товарній структурі експорту України, млн. грн.

Найменування показника	Значення показника за роками					Відхилення 2011 р. від 2007 р.	
	2007	2008	2009	2010	2011	абсолютне (+, -)	відносне, %
1. Експорт товарів всього	49296,1	66967,3	39695,7	51405,2	68394,2	+19098,1	+38,7
2. Товари АПК всього, у тому числі:	6287,0	10837,6	9514,9	9936,0	12804,1	+6517,1	+103,7
- живі тварини, продукти тваринного походження	747,2	796,3	596,0	771,4	936,6	+189,4	+25,4
- продукти рослинного походження	1726,5	5577,4	5034,9	3976,2	5532,0	+3805,5	+220,4
- жири та олії тваринного і рослинного походження	1718,0	1945,7	1796,0	2617,3	3396,4	+1678,4	+97,7
- готові харчові продукти	2095,3	2518,2	2088,0	2571,1	2939,1	+843,8	+40,3
3. Частка товарів АПК в структурі експорту, %	12,8	16,2	24,0	19,3	18,7	+6,1	х

Джерело: сформовано і проведено розрахунки за даними, наведеними у [9, с. 35-36]

Дані табл. 1 свідчать про збільшення вартості товарів АПК удвічі протягом 2007-2011 рр., в той час, як обсяг товарного експорту збільшився лише на 39%. Це призвело до зростання питомої ваги товарів АПК у структурі товарного експорту України з 12,8% у 2007 р. до 18,7% на кінець 2011 р. При чому найбільший внесок у зростання обсягів експорту продукції АПК було забезпечено за рахунок продуктів рослинного походження, обсяг яких збільшився у 3,2 рази – з 1,7 млрд. грн. у 2007 р. до 5,5 млрд. грн. на кінець 2011 р. Також можемо спостерігати наслідки світової фінансової кризи 2008-2009 рр., оскільки у 2009 р. обсяг експорту товарів скоротився на 40,7%, порівняно з 2008 р., але обсяг товарів АПК зменшився лише на 12,2%, що призвело до підвищення питомої ваги продукції АПК у товарній структурі експорту на 7,8%. Відновлення економіки в посткризовий період забезпечило приріст експорту товарів у 2010 р., порівняно з 2009 р., на 29,5% і, відповідно, скорочення частки продукції АПК на 4,6%.

Результати проведеного аналізу дають підстави стверджувати, що АПК дійсно є стратегічно важливою галуззю народного господарства, роль якої щороку зростає, а в період кризи набуває значної ваги в експортоутворенні і, відповідно, в формуванні ВВП України. У зв'язку з цим, справедливим буде твердження, що формування та підвищення рівня стратегічного розвитку економічної безпеки аграрно-промислового комплексу забезпечить зростання економічної безпеки України.

Є підстави вважати, що значною загрозою стратегічному розвитку економічної безпеки підприємств АПК є кон'юнктурні коливання національної економіки, в результаті яких велика кількість агропромислових підприємств стає збитковою. Для детального аналізу фінансових результатів суб'єктів господарювання України, за виключенням банків і бюджетних організацій, сформуємо табл. 2.

Дані табл. 2 у першу чергу відображають вплив світової фінансової кризи на фінансові результати як всіх підприємств України в цілому, так і агропромислових підприємств зокрема. Так, у 2008 та 2009 роках обсяг чистого збитку всіх підприємств перевищив чистий прибуток на 28 та 34% відповідно. Крім того, за підсумком 2008 та 2009 рр., 70% сільськогосподарських підприємств були прибутковими, натомість як переробних – лише 60%. В цілому по Україні у 2011 році отримали збитки близько 36,5% підприємств, порівняно з 33,8% у 2007 році.

Фінансовий результат (сальдо) протягом 2007-2011 рр. по Україні скоротився на 20%, в той час, як по переробних підприємствах зріс на 5%, а по сільськогосподарських підприємствах збільшився у 3,7 разів. Це дає підстави вважати, що підприємства агропромислового комплексу в посткризовий період швидше відновили стійкість фінансового стану та підвищили прибутковість, в той час, як в цілому по економіці сукупний чистий прибуток збільшився у 1,5 рази протягом 2007-2011 рр., а збиток – у 3 рази і, відповідно, резерв відновлення сальдо до докризового рівня склав 20%.

Таблиця 2

Фінансові результати підприємств України

(без урахування банків і бюджетних установ)

Найменування показника	Значення показника за роками, млрд. грн.					Зміни у 2011 р., порівняно з 2007 р.	
	2007	2008	2009	2010	2011	+, -	%
1. Чистий прибуток підприємств всього, у тому числі:	132,5	144,5	108,9	155,2	208,9	+76,4	+57,7
- підприємства сільського господарства, мисливства, лісового господарства	9,2	11,8	14,0	22,2	30,3	+21,1	+229,3
- переробні підприємства (виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів)	4,6	4,1	8,2	8,1	9,7	+5,1	+110,9
2. Чистий збиток підприємств всього, у тому числі:	48,1	185,5	146,0	141,3	141,1	+93,0	+193,3
- підприємства сільського господарства, мисливства, лісового господарства	2,3	6,0	6,4	4,9	5,0	+2,7	+117,4
- переробні підприємства (виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів)	2,5	10,8	4,7	5,8	7,5	+5,0	+200,0
3. Фінансовий результат (сальдо) підприємств всього, у тому числі:	84,4	-41	-37,1	13,9	67,8	-16,6	-19,7
- підприємства сільського господарства, мисливства, лісового господарства	6,9	5,8	7,6	17,3	25,3	+18,4	+266,7
- переробні підприємства (виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів)	2,1	-6,7	3,5	2,3	2,2	+0,1	+4,8
4. Частка підприємств, що отримали чистий збиток, %, у тому числі:	33,8	38,7	41,1	42,7	36,5	+2,7	х
- підприємства сільського господарства, мисливства, лісового господарства, %	27,3	28,6	30,5	30,5	16,7	-10,6	х
- переробні підприємства (виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів)	33,9	39,1	38,1	41,1	42,1	+8,2	х

Джерело: сформовано та проведено розрахунки на основі [11].

Таким чином, встановлено, що значною об’єктивною загрозою стратегічного розвитку економічної безпеки агропромислових підприємств зовнішнього походження є кон’юнктурні коливання економіки. Зупинимось детальніше на аналізі інших загроз. Досить розгорнутий перелік найбільш небезпечних загроз стратегічного розвитку економічній безпеці підприємств АПК зовнішнього походження у сучасних умовах господарювання наводить Тітова С. П., зокрема:

- наявність зовнішньої заборгованості, збільшення розмірів якої створює потенційну небезпеку виникнення фінансової кризи в Україні;

- відсутність конкурентних переваг багатьох галузей обробної промисловості і сільського господарства на світових ринках агропромислової продукції за участі України в СОТ;

- високий рівень безробіття, зубожіння населення, незадовільна якість життя переважної більшої українців;

- недостатня розвиненість інвестиційної діяльності в Україні;

- імміграція за межі України найбільш кваліфікованої робочої сили;

- незаконний вивіз капіталу з економіки;

- девальвація національної грошової одиниці та стримування курсу гривні Національним банком України в «ручному режимі», нехтуючи об'єктивними ринковими законами;

- подолання наслідків світової фінансової кризи, що мала найбільший негативний вплив на економіку України протягом 2008-2009 рр., порівняно з іншими державами тощо [7, с. 161-162].

Крім наведених, до основних зовнішніх (об'єктивних) загроз стратегічному розвитку економічної безпеки підприємств АПК можна віднести також: високу вартість кредитів та складність умов їх залучення; неефективну систему оподаткування та механізмів повернення ПДВ; високу вартість матеріальних ресурсів та енергоносіїв; кліматичні умови; відсутність забезпечення мінімальної гарантованої ціни агропромислової продукції, державних інвестицій, заставних операцій, цінових дотацій, компенсацій; відсутність стимулюючої системи фінансової підтримки товаровиробників та системи державних закупівельних товарних інтервенцій на ринку; уповільнене розширення більш адаптованих до вимог ринку організаційно-господарських форм нового типу: асоціацій кооперативів, фермерства тощо; недостатня інформатизація аграрного сектору з метою організації системи цінового моніторингу; виникнення непередбачуваних обставин техногенного характеру тощо [12, с. 238].

При цьому Дюбо О. М. вважає, що види та наслідки дії загроз стратегічному розвитку економічної безпеки насамперед залежать від галузевої приналежності підприємства. Основними суб'єктивними загрозами економічній безпеці підприємств АПК внутрішнього походження він визначає такі, як: значна зношуваність основних виробничих фондів (понад 60%); високий рівень незабезпечення матеріальними засобами і цінностями внаслідок розкрадання; незадовільний технічний і технологічний рівень виробництва внаслідок реорганізації підприємств та недотримання технології виробництва, пов'язаної з сезонним характером господарства; низький рівень інвестиційної та інноваційної активності; низька конкурентоспроможність продукції (збиткова або низька рентабельність окремих видів продукції, що не забезпечує розширене виробництво); відсутність достатньої кількості вільних фінансових ресурсів через сезонність та неефективність дії механізму державної підтримки тощо [13, с. 32].

На сучасному етапі реформування АПК одним із основних завдань державної аграрної політики України є всебічна підтримка наукових та інноваційних засад щодо зменшення ризиків агропромислового виробництва з метою забезпечення його економічної безпеки в цілому та окремих агропромислових підприємств зокрема [14, с. 11].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Стратегічний розвиток економічної безпеки підприємств АПК є досить тривалим і затратним процесом, який потребує реструктуризації як системи управління, так і виробничо-господарської, інвестиційної, фінансової, маркетингової, збутової діяльності. При цьому в стратегічному управлінні необхідно враховувати ту особливість, що підприємство може впливати лише на загрози внутрішнього походження, а до загроз зовнішнього середовища пристосовуватися з метою адаптації та підвищення рівня економічної безпеки.

Список використаних джерел

1. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью / Игорь Анатольевич Бланк. – К. : Ника центр, Эльга, 2004. – 784 с.
2. Ареф'єва О. В. Планування економічної безпеки підприємств / О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузенко. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 170 с.
3. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : [монографія] / Т. Г. Васильців. – Львів : Арал, 2008. – 384 с.
4. Козаченко А. В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения : [монография] / А. В. Козаченко, В. П. Пономарев, А. Н. Ляшенко. – К. : Либра, 2003. – 280 с.
5. Донець Л. І. Економічна безпека підприємства : [навчальний посібник] / Л. І. Донець, Н. В. Ващенко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 240 с.
6. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : [навч. пос. для студ. вищ. навч. закл.] / [В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін.]. – К. : Правова єдність, 2009. – 544 с.
7. Тітова С. П. Екзогенні та ендогенні загрози економічної безпеки сільськогосподарських підприємств / С. П. Тітова // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». – 2011. – Випуск 5/2. – С. 160-165.
8. Промисловість України у 2007-2010 роках : [статистичний збірник] / За редакцією Л. М. Овденко ; Державна служба статистики України. – К., 2011. – 306 с.
9. Зовнішня торгівля України : [статистичний збірник] / Відповідальний за випуск А. Фризоренко ; Державна служба статистики України. – К., 2012. – 102 с.
10. Статистичний щорічник України за 2010 рік : [статистичний збірник] / За редакцією О. Г. Осауленка ; Державна служба статистики України. – К. : ТОВ «Август Трейд». – 2011. – 560 с.

11. Діяльність суб’єктів господарювання : [статистичний збірник] / За редакцією І. М. Жук ; Державна служба статистики України. – К. : ТОВ «Август Трейд». – 2012. – 468 с.
12. Дюбо О. М. Особливості ресурсного забезпечення системи управління економічною безпекою підприємств АПК / О. М. Дюбо // Структурні реформи і трансформації в промисловості: перспективи і пріоритети : [тези доп. і повід. Міжнар. наук.-практ. конф.] ; (Донецьк, 17 грудня 2010 р.) / Ін-т економіки промисловості НАН України. – Донецьк, 2010. – С. 237-239.
13. Дюбо О. М. Ресурсне забезпечення системи управління економічною безпекою підприємств АПК / О. М. Дюбо // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 3(25). – С. 32-36.
14. Саблук П. Т. Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України / П. Т. Саблук // Економіка України. – 2008. – № 12. – С. 4-18.